

— Ole Robert Sunde

Já t é k

Amikor a kisebbik fiam két-három éves volt, órákig eljátszott az udvaron, vagy bárhol néhány fahasábbal, nem azért, mert nem volt más játéka, hanem csak mert eszébe jutott, mintha a játék olyasvalami lenne, ami csak úgy eszünkbe jut, holott inkább olyasvalami, amit nem tudunk elkerülni, ami végül elcsábít, vagyis a fiamat vagy a fahasábok elhelyezése vezette a játék gondolatához és valójában már rég szeretett volna fahasábokkal játszani, vagy teljesen impulzív módon kezdett neki, mintha a fahasábok vagy a fahasábok anyaga megláttattak volna vele valamit, színeket és formát, amitől jó volt velük játszani; Walter Benjamin német filozófus és a miszticizmus művelője a *Berlini gyermekkor* című könyvében, a *Harisnya* című fejezetben leírja, milyen önfeledten játszott egy közönséges harisnyával, amely titokzatos tárgygyá változott (sic): „Nem győztem elégszer ismételni. Ily módon tanultam meg, hogy forma és tartalom, a burok és amit beburkol, egy és ugyanaz. Ez vezetett rá, hogy a valóságot olyan óvatosan húzzam elő a költészetből, ahogy annak idején a gyermek keze előszedte a harisnyát a »tasakból«.”¹

A játék hátulütője — mivel, ha van előnye, akkor ez is lehet — mi más lenne, ha nem a játék azon kitűnő tulajdonsága, hogy a játékos belefeledkezik, ahogy mondják, játék közben kiesik az idő és a hely, nekünk, akik még mindig játszunk, csakhogy a játék most más, komolyabb cselekvésnek van álcázva, vagyis olyasminek, amit mi annak gondolunk; néha szégyenkezem az összes színész barátom miatt, annyira kínosak, hogy miattuk nem járok színházba, és nem bírom nézni, ahogy bugyuta játékaikat játsszák; a televízió valamelyik műsorában — nem emlékszem a műsorok címére, én felindulásomban egyszerűen csak *homo ludens*nek neveztem el őket, ami számomra lekicsinylően hangzik — mindenesetre a játék háttere a kínos zavarodottság; a figyelmeztetés aktusa, egyfajta megregulázás, nem ahogy a gyerekeket szokták, hanem ahogy a nagyobbakat és a felnőtteket, mert akik játszanak, kínos helyzetbe hozzák magukat, lecsapnak rájuk gyerekes viselkedésükért, mert hátat fordítottak a felnőttek világának, és ami még rosszabb, olyanokkal játszanak, akikkel nem ildomos.

Kivételt képeznek az álcázók, nem azért, mert álcázzák a játékot, hanem mert ez a játék része, hacsak a játék nem tartozik az ellenőrizetlen dolgok kategóriájába, mint ahogy a művészetre sem vonatkoznak a társadalom szabályai, és szabad utat kap, hogy komolyan foglalkozhasson ezzel az álcázott játékkal; majdnem, de csak majdnem függetlenedik a környező világtól, miközben mindenki mást gúzsba kötnek a szabályok; mindenkit megmételtyez a közös múlt, közös iskoláink és közös neveltetésünk, alig néhányan képesek önálló gondolkodásra vagy netán letérni a megszokott ösvényről, szembemenni az elvárásokkal; csak a művészet ad szabad kezét a játékhoz, mivel az az elvárás, hogy a művészet a kiszámíthatatlanságot képviselje, de persze csak mértékkel.

Én egész életemben játszottam, és mikor pénzt kellett keresnem — mivel nem kaptam ösztöndíjat és nem adtam ki könyvet, csak írni és olvasni akartam —, és mindenesnek alkal-

maztak valahol, és azt csináltam, ami éppen adódott: borítékoltam, könyveket pakoltam, mázoltam, függőnyt akasztottam fel, villanykörtéket cseréltem, szemetet hordtam, névtáblákat fényesítettem vagy árut csomagoltam; mindezt számtalanszor ismételve, naponta több órán át, azután kitaláltam egy rendszert, melynek segítségével megfeledkeztem magamról, és a taposómalom teljesen átlényegült, beszélgettem magammal, ez volt benne a játék; nem hangosan, hanem magamban, és ezt szakmai ártalomként továbbra is művelem, de most már az íráson és olvasáson kívül nem kényszerülök más munkát végezni. Ezt csinálom harminc éve; az automata duma sok különböző műfajú könyvet eredményezett.

Kafka rengeteg furcsa figurát sorakoztatott fel, ebben rendkívüli; az egyik figuráját régen tanulmányozom, és azon tündöködöm, miféle alak az illető, vagy milyen lehet, feltételes módon; mert olyan ravasz és furfangos, hogy nehéz rajta eligazodni, és innen ered a karaktere: nem kell rajta eligazodni, azért találta ki Kafka, hogy ne lehessen rajta eligazodni; Odradek különbözik a többi Kafka-figurától, más, mint a félig macska-félig bárány, mint az úszóbajnok, vagy a beszélő majom, vagy Leni, akinek úszóhártya van az ujjá között; különbözik Gregor Samsától és az éhezőművésztől, Josefínétől, az éneklő egértől, a szolgálni nem akaró szolgáktól, vagy az igazság kapuját őrző férfitől, és így tovább; Odradek folyamatosan megszökik, mindenkitől és minden elől, legalábbis részben, mert később visszatér, és ingatag alkata ellenére jól fut és ügyesen bujkál; akár egy túlbuzgó gyerek, orrunknál fogva vezet minket, folyton játékosan komoly, ugyanakkor bohókás és mulatságos.

Walter Benjamin, akit már említettem, a *Franz Kafka — az író halálának tizedik évfordulójára* című esszéjében Odradeket „Kafka legfurább fattyújának”² nevezi. „Leginkább egy lapos, csillag formájú cérnaorsóhoz hasonló, és valóban, mintha be is volna tekerve cérnával; mindenesetre akkor is csak letépett, ócska, egymásba bogozott, de össze is gubancolódott, különböző minőségű és színű cérnadarabkákkal. Odradek azonban nem csak orsó, mivel a csillag közepéből egy kis ferde pálcika áll ki, melyhez derékszögben még egy pálcika illeszkedik. Az egyik oldalon ez utóbbi pálcikákra, a csillag másik oldalán pedig egyik sugarának segítségével, mint két lábra, az egész fel tud állni.”³

A fenti sorokat Kafka *Egy családapa gondja* című elbeszéléséből idéztem; mindössze másfél oldal és *A fegyvergyarmaton* című kötetben található; ezt a kötetet Kafka eredetileg *Egy fulusi orvos* címen adta ki korai halála előtt; kiadatlan írásait el akarta égetni, és jó barátját, Max Brodot kérte meg, miután átadta neki a kéziratait, hogy dobja őket tűzbe. Brod nem tette meg, szerencsére; mintha Kafka restellte volna a fióknak írt írásokat és érdektelennek tartotta volna őket az utókor számára. Mi tehát az Odradekről szóló elbeszélés, amelyet Kafka nem akart elégetni, vajon mit akart velünk megosztani, mi járhatott a fejében?

¹ Halasi Zoltán fordítása

² Tandori Dezső fordítása

³ Gáli József fordítása

Odradek „hol a padláson, hol a lépcsőházban, hol a folyosón, hol a tornácon tartózkodik; néha hónapokig nem látható, ilyenkor bizonyára más házakba költözik; aztán egyszer csak visszatér a mi házukba. Néha, amint kilépünk az ajtón, és ő éppen odalent a lépcsőkorláthoz támaszkodik, kedved támad, hogy megszólítsd. Persze nehéz kérdéseket nem lehet feltenni neki, úgy kell kezelni — ezt már aprócska volta is indokolja, mint egy gyereket. — Hogy hívnak? — kérdezed tőle. — Odradek — feleli ő. — És hol laksz? — Lakhelye kideríthetetlen — feleli és nevet, de ez a nevetés nem olyan, mintha tüdőből jönne. Olyan, mint a száraz avar zörgése. Ezzel a beszélgetésünk többnyire véget is ér. Egyébként nem mindig válaszol: gyakran hosszú ideig néma, akár egy darab fa, aminek lenni látszik.”⁴

Ez a családapa gondja, aki nem tudja, hogyan viszonyuljon hozzá, mert a gyermek vagy gyerekes Odradek sok kategóriából kivonja magát, mert felfoghatatlan a felnőttek számára, azt hiszem, a gyerekeknek nem annyira, hacsak nem azokra a töprengő természetű, örökösen a padláson és a pincében kutakodó gyerekekre gondolunk — és arra is gondoltam, hogy Odradek halhatatlan lehet; és ez a családapa legfőbb gondja: „Tehát még a gyerekeim és az unokáim lába előtt is le fog zötyögni, maga mögött húzott cérnaszálaival a lépcsőn? Nyilvánvalóan nem árt senkinek; de ha elképzelem, hogy még engem is túl fog élni, ez szinte fájdalmasan érint.”⁵

„Egyesek” — ezzel a szóval kezdődik az elbeszélés, vagyis többes számban, mintha a családapa nem lenne egyedül, és félne az ismeretlentől vagy az érthetlentől, vagyis Odradektől, Odradeket fenyegetővé változtatja, Odradek lesz a gyermekek góleme, ezért a kis formátum és a szándék, ha van szándék egyáltalán: megrémiszteni a felnőtteket, mert tudatukhoz nem jut el, hogy más is lehet — a gólem a zsidó hagyományban egy agyagból készült óriás, misztikus tulajdonságokkal, de nem csak izomerővel, a zsidóknak segített a nehéz időkben, és Kafka elbeszélésének ideje is nehéz és fájdalmas idő a gyermekek életében, és ekkor Kafka kitalálja Odradeket, de egy gyermek is kitalálhatta és felfedezhette volna, összeeskábálhatta volna a cérnaorsót és lelket lehelhetett volna belé, lábszerűséget csinálhatott volna neki, és ahogy Isten leheletével életet adott Ádámnak, úgy adott Odradeknek tüdő nélküli légzést, pontosan, ahogy a rovarok lélegeznek — egy hajszálcsovön keresztül; ki mondta, hogy nem létezik élet a földön túli világban, ahol mások az életfeltételek?

Walter Benjamin másként magyarázza a cérnaorsót: „Odradek az a forma, amelyet a dolgok a felejtésben öltenek. Eltorzulnak. Torzulat az *Egy családapa gondja*, melyről senki sem tudja, micsoda.”⁶ „Eltorzult” valami mássá, ami majdnem felismerhető, de nem teljesen, ez illik Odradekhez, de ugyan miért felejtődne el? Miért lenne Odradek elfelejtve — egy gyermek vajon miért felejtette volna el, mint egy padláson vagy pincében hagyott hajashabát, aki Ádám leheletére vár —, és egy gyermek megtalál-

ja és életet ad neki, talán egyszer a jövőben; mint a filmben — a jövő mindig a filmben kerül hozzánk a legközelebb és a legtávolabb, és mindig iszonyatosan félelmetes, mint a *Szárnyas fejvadászban*, Ridley Scott filmjében (1982). J. F. Sebastian (William Sanderson) genetikai tervező játszóársakat konstruált magának, és a játszóársak várják, hogy hazajöjjen a munkából. Odradek a régi forma, róla mintázták ezeket a figurákat, de Odradek eltorzulása, önfejlése és gyakori eltűnései nélkül.

J. F. Sebastian vendégei, akiket hazavisz — miután rabul ejtették, mert Sebastian el tudja őket vezetni a származásuk eredetéhez, a saját munkaadójához és feltalálójához — gonosz kis szörnyetegek, a jövő rémei; ők az űr gólemjei, replikánsok (androidok) és száz százalékos robotok, nagyban hasonlítanak ránk, és, akárcsak mi, ők is keresik a teremtőjüket — mintegy megkészt kamaszkori lázadásként —, a rideg és ellenszenves Tyrellt (Joe Turkel), a genetikai konstrukciók dúsgazdag tulajdonosát, mert az egész pénzes világmindenségnek árulja az androidjait; ezek a replikánsok veszélyesek, és a játék, amit játszanak (pontosabban: nem játszanak, mert nem tudnak játszani, mivel nem tudják, hogy a játék egy másfajta létezés) mindenkit megrémiszt halálos kimenetelével. A replikánsok megszöktek egy földöntúli úrállomásra, hogy megtalálják a teremtőjüket és hosszabb életet nyerjenek, mert genetikailag rövid élettartamra vannak programozva.

Ez a replikánsok ellenszegülése; hosszabb életet akarnak, több időt kérnek, akárcsak Odradek, de mihez is? Ahhoz, amihez a legjobban értenek: a gyilkoláshoz, mert ők katonák, érzelmek nélküli robotkatonák, csakhogy közben valami félresikerült, és ezek a lények egyre inkább emberi formát kezdtek ölteni; gondolkodnak, álmodnak, de nem tudjuk, miről álmodnak (mondjuk elektronikus bárányokról, mert a film alapja Philip K. Dick könyve: *Álmodnak-e az androidok elektronikus báránnyokkal?*), miközben tovább akarnak élni. Játszani nem tudnak, nem erre vannak beprogramozva, csak erőszakot elkövetni. J. F. Sebastian otthonában találkoznak a kollégáikkal, az Odradek formátumú játékrobotokkal, akiknek nincs hatalmuk, ártatlan bohócok, elvesztették a játékhoz való képességüket, ők a megnyerő, tökéletesen megalkotott lények, de egy régi, rongyos kis játéknak, egy kopott, alig észrevehető cérnaorsónak hatalma van, házról házra jár, mintha szökni készülne, de nem szökik el; Odradek az, egy nagyfiú találmánya, aki folyamatosan félelmet kelt bennünk.

(A. Dobos Éva fordítása)

⁴ Gáli József fordítása

⁵ Gáli József fordítása

⁶ Tandori Dezső fordítása